

שרה אביטל

פאריס – ברלין – ירושלים

סיפורו של סרט – סיפורה של משוררת

במלואת 120 שנה להולדתה של אלזה לסקר-שילר, שנפטרה בירושלים ב-1945, חזר ישראל עמוס גיתאי, בימאי הסרטים הישראלי המתגורר כיום עם משפחתו בפאריס, כדי להשלים את סרטו השני באורך מלא (הוא מסרב לקרוא לו "סרט עלילתי"), ששמו הזמני הוא "ברלין – ירושלים", ובמרכזו דמותה של המשוררת היהודיה-הגרמניה יוצאת-הדופן, מגדולות המשוררות שבכל הזמנים. גיתאי, מחלוצי הקולנוע הישראלי בעל המעורבות החברתית והמסר הפוליטי, התרכז עד כה בסירטי תעודה אשר היקנו לו מוניטין בעולם וגרמו לכך שיוחרם, לפחות חלקית, במולדתו. ואכן, באווירת ה"פתיחות" השוררת כיום בישראל בכלל, ובטלוויזיה הישראלית בפרט, אין להעלות על הדעת כלל שסרטים כגון הבית או יומן שדה יוצגו בכלי תיקשורת ממלכתי-מצונזר הנשלט בידי ממשלה שהרב דרעי הוא מייצג נאמן שלה. בהקדמה לחוברת הסינמטק הישראלי, כתב על גיתאי חוקר תולדות הקולנוע המקומי, משה צימרמן, כי "דרכו הקולנועית חושפת באופן מוחלט את חולני הקולנוע הישראלי בכך שהיא מצליחה להימנע ממרביתם." אבל דרך זו היא גם שהוציאה את בעליה לגלות. בסירטו על אלזה לסקר-שילר מנקש גיתאי, כמדומה, לערוך את חשבונו של דור שעמו נמנה גם אביו המנוח, האדריכל חניך הבאהואז מ'רופ' מונזי ויינרובי-גיתאי, מחלוצי האדריכלות הישראלית.

אבל תחילה: סיפורה של משוררת שזכתה בימים אלה עצמם, סוף סוף, באיחור של קרוב ל-50 שנה, "לעשות כותרות" סנימטאליות בעיתונות הישראלית – בלא כל קשר לסירטו של גיתאי, ובלוויית שיבושים וסילופי-עובדות אופייניים לדור שלא ידע את אלזה כשם שלא ידע את אירומה אלא דרך מישקמי הביטלס וג'ון לה קארה.

הראיון הבלעדי עם עמוס גיתאי נערך בחיפה, עיר הולדתו, למקומו "כלבו" ול"דרך חדש".

לדבריו, תחקיר בן ארבע שנים ונפגש עם אנשים רבים שהכירו אותה. "תקופה ארוכה הייתי עסוק בחיפוש חומר, שזה דבר מעניין, ובחיפוש כסף, שזה דבר מאוד לא מעניין". גיתאי ידע לספר שלסקר-שילר "מאסה כאר רחצייה הבורגני לצד בעלה הרופא – אורח חיים שהסתכם, בהגדרתה, בפתיחת דלת הקליניקה לפני הפאציניטים ובסגירתה – וב-1900 נטשה את הבית ביחד עם בנה". באותה תקופה החלה מפרסמת שירים והצטרפה למעגל הרמויות המרכזיות של האמנים והמשוררים המודרניסטים והאקספרסיוניסטים שפעלו אז בברלין, ובהם גוטפריד בן, לודוויג מיינר, גיאורג גרוס, אוטו דיקס, קאזימיר ארשמיד, תיאודור דויבלר וא' חרים. מעט מאוד נשים היו ידועות אז בעולם הספרות הגרמני. לסקר-שילר היתה יוצאת דופן,

"גולרתי כתבי (בגרמנית Theben) שבמצריים העתיקה אף על פי שבאתי לעולם באברפלד אשר בארץ הריין. לבית-ספר הלכתי עד גיל 11, הפכתי לרוביניון קרוון, שהייתי תושב בארץ הק"ר רם ומאו אני חיה חיי צמח". כך תיארה היא עצמה ב-1920 את תולדות חייה. העירוב של דימיון ומציאות בחייה כביצירתה מקשה על מעקב ביוגרפי כרונולוגי. ואכן, שלוש הביוגרפיות של המשוררת אלזה לסקר-שילר שראו אור עד כה מלאות סתירות. מחברה של אחת מהן, הסופר האנגלי ברנרד כהן, אף חזר ונוהף במשוררת על שלא רייקה בתאריכים והקשתה בכך על מלאכתו... לסקר-שילר, הנחשבת כיום לאחת המשוררות הגדולות בכל הזמנים, היתה בת להורים יהודים אמירים, ז'אנט ואהרון שילר. לזוג היו שישה ילדים: אלפרד יעקב, מקסימיליאן מוריץ, פאול

ליזה קרויצר עם עמוס גיתאי

קארל, מרתה טרוה, אנה ובת הזקונים אליזבת שנולדה ב-1869, הלא היא אלזה לסקר-שילר. היא נישאה ב-1893 לרופא ברלינאי יהודי, הר"ר יונתן ברטולד ברנט לסקר, אחיו של אלוף העולם הנודע בשחימה, עמנואל לסקר. לבנה יחידה, שנולדה כעבור שש שנים, קראה בשם פאול, על שם אחיה האהוב. פאול הבן התגלה כבעל כישרון נדיר לציור. לאחר פטירתו הוקדש לו ככתבי-עת לפסיכיאטריה של ילדים מאמר העוסק ב"רישום על-גורמלי של ילד". לסקר-שילר עצמה החלה את הקאריירה האמנותית שלה כציירת. עדות לכך ניתן למצוא ברישומים שנהגה לצייר על גבי גלויות ומכתבים ששלחה לידידיה, וכן באיוריה לשם-נדרף לתנועה המודרניסטית הגרמנית כ"ו כשאגאל – והשם דר שטורם הפך כמעט לשם-נדרף לתנועה המודרניסטית הגרמנית כ"ו לה. וואלף היה צעיר מאלזה בתשע שנים. אולי משום כך, תיקנה המשוררת את תאריך לידתה ל-1876. הם נישאו ב-1903.

כשהיה כבן 20, חלה בנה האהוב בשחפת. כל ניסיונותיה הנואשים להצילו (לרבות פנייה אל אלברט איינשטיין שיפעיל את קשריו) עלו בתו, והפאול נפטר בברלין ב-1927.

"באותו זמן כבר היה שמה של אלזה לסקר-שילר ידוע בחוגי הספרות הגרמנית. ב-1932 זכתה כפרס קלייטס. החשוב ביותר בספרות הגרמנית באותם ימים. יום אחד ניגשה למו"ל שלה וביקשה מיקרמה על השכונ התמלוגים המגיעים לה. הוא השיב כי ספריה אינם נמכרים ולכן אינו יכול לשלם לה. בתגובה, הסירה אלזה ציור של האמן קוקוסקה שהיה תלוי על אחד מקירות המישרד. את הציור הזה הקדיש לה האמן ונתן לה במתנה, והיא העניקה אותו כשי למו"ל שלה. כעת עמרה וקרעה לעיניו הנדהמות של המו"ל את הקרשת האמן, עכשיו אני יכולה למכור אותו; הכריזה. יש לי מישוה שמעוניין לקנות אותו, ואני זקוקה לכסף באופן דחוף כדי לצאת לחופשה על חוף הים הצפוני. המו"ל נשאר נדהם למראה אלזה היוצאת את מישרדו והציור בידה. הסצינה הזאת תיכלל בסרט".

ב-1934 ערכה אלזה לסקר-שילר ביקור ראשון בארץ-ישראל ובו שהתה בירושלים, עיר שאליה התגעגעה כל חייה (אלוהים בנה מעמוד שידרתו את ארץ-ישראל, ואת ירושלים – מעצם אחת ויחידה, כתבה). את רשמיה הציבעוניים והחגיגיים העלתה על הכתב בספר ארץ העברים שיצא בשווייץ ב-1937.

חרפת רעב

מאורעות 1933 והשריפה הפומבית של ספריה גרמו לה שתפנה עורף לגרמניה מולדתה ולא תחזור אליה עוד לעולם. לפי עדות אחת, הוכתה לסקר-שילר במוט ברזל בידי כיריונים נאצים בר-חוב ברליני. מיד, עוד בטרם התאוששה, שמה פעמיה לתחנת-הרכבת ועשתה את כל הדרך לשווייץ. שם חייתה על סף חרפת רעב וסופה שאף נעצרה על-ידי מחלקת-המוסר של המישרה כאשר בילתה לילה על ספסל בגן ציבורי. היא נעצרה באשמת שוטטות והובאה לחקירה, ורק אז נודע מיהי אותה. משוטטת" שאת חייה מיררו. בעיקר בות אותם לילות כפור בחוץ חלתה המשוררת. השווייצרים חשו רגש אשמה עמוק ולא נחה רעתם עד שעמדו ואירגנו לכבודה ערבי קריאה – עצמה תמיד אהבה לקרוא את שיריה בציבור – ואף העלו את מחזותיה הסוריאליסטיים על הבנייה.

ב-1939 הגיעה לסקר-שילר למה שנועד לה: יות ביקור נוסף בירושלים, השלישי במספר, וכאן הרביקה אותה המילחמה. בכך הצטרפה לרשימת האינטלקטואלים והיוצרים שהגיעו מאירופה וחיו בירושלים המנדטורית, וביניהם מרטין בובר, גרשם שלום, הוגו ברגמן, ורנר קראפט, ארנסט סימון, יעקב שטיינהרדט, לודוויג בלום ואחרים.

בירושלים, תחנתה הסופית, חל מהפך אחרון בשיריה של בת ה-70 עייפת החיים. ואף על פי כן נשתמרה בה חיות מספקת כדי להוסיף ולחיות את עולם שירתה, להתנגד לתהליך התפוררותה שכיבר היה בעיצומו, ואף לכתוב למרטין בובר: "הנסיך יוסוף עדיין חי וקיים" (הנסיך יוסוף" הוא הכינוי האגרי שבו בחרה לכנות את עצמה עוד בשיריה ובכתביה המוקדמים).

"עד ימיה האחרונים ישבה בכת"קה ירושלמית, על פי רוב בעפורה" מספר גיתאי, והתגעגעה לגרמניה האבודה. בכל שנות חייה בארץ הצליחה לקלוט שתי מילים עבריות בלבד, גברת וארון, ובהן היתה פותחת כל שיחה. מיד אחר-כך היתה עוברת לגרמנית, גם אם בן-שיחה לא שמע את שפתה. ב-1943 הופיע קובץ שיריה האחרונים בהוצאת תרשיש, שבראשה עמד הר"ר משה שפיצר, מעריצה וידידה. הספר, פסנתרי הכחול, הוא מעין שירת פרידה מידידיה משכבר, שנפוצו ברחבי העולם ואשר רבים מהם נרצחו בידי הנאצים או התאבדו".

בירושלים זו שבה נפטרה ב-1945, לאחר מלחמת-עולם שנייה, נדהם גיתאי לגלות ששום מוסד תרבות לא דאג להנציח אותה או להציג את עידי בונה.

אלזה לסקר-שילר, שבאחרית חייה כבדידות כמעט מוחלטת, נהגה להסתובב בחוצות ירושלים כשהיא מדברת אל עצמה. בעיני העובדים והשבים נראתה קורט וואלף. הגלריה וכתבי-העת שלו הציגו בגרמניה בראשונה יצירות של גרולי המודרניסטים האירופים – אמנים כפיאקטו וכשאגאל – והשם דר שטורם הפך כמעט לשם-נדרף לתנועה המודרניסטית הגרמנית כ"ו לה. וואלף היה צעיר מאלזה בתשע שנים. אולי משום כך, תיקנה המשוררת את תאריך לידתה ל-1876. הם נישאו ב-1903.

אלזה לסקר-שילר שלוושה שירים

מגרמנית: נתן זך

שיר חיי

הבט אל תוף פני אשר נתעו.
עמק יותר משתוחחים הוכוכבים.
הבט אל תוף פני אשר נתעו.

כל דרכי הפרח אשר לי
עכשיו אל אגמים קודרים הם מוליכים,
אחים ואחיות מתקוטטים עד מות.

לישישים היו הפוכבים...
הבט אל תוף פני אשר נתעו.

צֵנֶר הָעוֹלָם

אני, רוח מדבריות יוקרת
הצטננתי ולבשתי דמות.

היכן השמש שתמיד אותי עד אין זהות
או הברק המסגל לנפץ אותי?

ראה עכשיו: ראש ספינקס עשוי מאבן
נבט בנעף עד לרקיע השביעי.

שהאמנתי בכח היקוד שפי.

הבט כבר לילה

הכה נחלק בגעגועיני,
ונתבונן בדמיות העשויות זהב.

ברחוב יושבת לה תמיד מתה
ומבקשת גרבות בקול תחנה.

ומפזמת לה בקשקש את שירי
פבר קיץ-שהלבין שלם.

הרחק מעבר לדרך הקברים
נאהב שניני זה את זה,

נצרים נועזים עד פחו,
מלכים אשר נוגעים זה בזה רק
בשרביט.

אל תשאל – אני אורבת
לדבש בדבדבני עיני.

הלילה הוא שושן פה רך,
הכה נשפבי עצמנו בגביעו,

רחוק ועוד יותר רחוק שוקעים,
אני עיפתי פבר ממות.

אם לא אמצא לי במהרה אי פחל...
ספר לי את כל נפלאותיו!